

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ ТА СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
Кафедра східної і слов'янської філології

Курсова робота з арабської філології

на тему:

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ
В СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ

Студентки групи Пар16-20

факультету східної та слов'янської філології

денної форми навчання

Освітньої програми:

Арабська мова і література

та переклад, друга

східна мова, західноєвропейська мова

Спеціальності 035 Філологія

Спеціалізації 035.060 Східні мови

та літератури (переклад включно),

перша – арабська

Гальчинської Вікторії Анатоліївни

Науковий керівник:

ст. викладач В.Г. Кононенко

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІЖДЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	6
1.1 Поняття складнопідрядного умовного речення у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві.....	6
1.2 Складнопідрядні речення з підрядним умови в сучасній арабській мові.....	8
1.3 Класифікація умовних часток та їхнє функціонування в складнопідрядних реченнях з підрядним умови у сучасній арабській мові.....	12
Висновки до розділу 1	17
РОЗДІЛ 2 ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ.....	19
2.1 Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень реальної умови.....	19
2.2 Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень ірреальної умови.....	23
2.3 Комунікативні функції арабських складнопідрядних умовних речень.....	26
Висновки до розділу 2	29
ВИСНОВКИ.....	31
РЕЗЮМЕ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	34

ВСТУП

У цій роботі розглядаються структура, семантика та функціонування складнопідрядних речень з підрядним умови в сучасній арабській мові.

Актуальність дослідження обумовлена широкою сферою вживання складнопідрядних умовних речень в арабській мові, різноманіттям комунікативних функцій та потребою в систематизації та аналізі наявних досліджень в галузі синтаксису.

Поняття умовності завжди було в центрі уваги лінгвістів, психологів та філософів, що є досить природнім, адже умовні речення безпосередньо відображають властиву людині здатність міркувати про альтернативні ситуації, робити висновки на основі неповної інформації та уявляти можливі зв'язки між ситуаціями.

Особливості синтаксичної будови та функціонування складнопідрядних речень з підрядними умови розглядалися в працях українських та зарубіжних мовознавців, зокрема О. І. Кхеліл, Н. О. Свистун, Ж. Тунап, Е. Лавін. Умовні конструкції сучасної арабської мови стали предметом дослідження таких мовознавців, як R. Olaniyi, I. M. Al-Hassan, Y. Peled, M. M. Salim, M. Sartori.

Об'єктом дослідження є структурні, семантичні та функційні особливості складнопідрядних умовних речень арабської мови.

Предметом дослідження є складнопідрядні умовні речення арабської мови.

Мета дослідження полягає у дослідженні структури, комунікативних функцій та семантичних особливостей складнопідрядних умовних речень з підрядним умови в сучасній арабській мові.

Відповідно до поставленої мети формуються наступні **завдання**:

1. Дослідження підходів до вивчення питання складнопідрядних умовних речень, в працях українських та зарубіжних мовознавців.
2. Визначення понять «умовне речення», «протазис», «аподозис».
3. Аналіз підходів до класифікації складнопідрядних умовних речень арабської мови.

4. Аналіз умовних часток арабської мови та особливостей їхнього функціонування в реченні.

5. З'ясування структурно-семантичних особливостей складнопідрядних речень реальної та ірреальної умови.

6. Визначення комунікативних функцій, які можуть виконуватися умовними реченнями в арабській мові.

У ході дослідження використовуються такі **наукові методи**: *аналіз літературних джерел, їх узагальнення та систематизація; метод узагальнення для виведення висновків з розглянутої інформації; описовий метод для опису особливостей функціонування умовних часток в реченні; контекстуальний аналіз для дослідження використання умовних речень в текстах різних стилів; синтаксичний аналіз для визначення особливостей граматичної будови складнопідрядних речень реальної та ірреальної умови; порівняльний аналіз для співставлення та виявлення подібного та відмінного в синтаксичній будові різних типів умовних речень.*

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у роботі вперше узагальнено та систематизовано здобутки українських та арабських мовознавців у сфері дослідження синтаксичної будови та комунікативних функцій умовних конструкцій в арабській мові, а також охарактеризовано явище еліпсису в складнопідрядних умовних реченнях різних типів.

Матеріалом дослідження слугували художні, науково-популярні та публіцистичні тексти сучасною арабською мовою.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості застосування отриманих висновків для подальших досліджень з даної теми. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін «Лексичні і граматичні труднощі перекладу», «Теоретична граматики арабської мови», «Практична граматики арабської мови».

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, двох розділів із висновками до кожного, загальних висновків до всієї роботи, списку використаних джерел та резюме арабською мовою.

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, зазначено мету і завдання роботи, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, здійснено опис структури роботи.

У розділі 1 наведено інформацію про історичні підходи до дослідження складнопідрядних умовних речень в мовознавстві, проаналізовано різні погляди на визначення поняття «умовна конструкція», визначено типи арабських умовних речень, залежно від характеру повідомлення, охарактеризовано особливості функціонування умовних часток арабської мови.

У розділі 2 проведено аналіз особливостей структури та семантики складнопідрядних речень реальної та ірреальної умови, досліджено їхні комунікативні функції.

У висновках роботи підбиваються підсумки проведених досліджень теоретичної та практичної частин.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В АРАБСЬКІЙ МОВІ

1.1 Поняття складнопідрядного умовного речення у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві

Згідно з українським мовознавцем І. Р. Вихованцем (1993) складне речення є «синтаксичною конструкцією, утвореною поєднанням кількох простих речень (щонайменше двох) на основі відповідного синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень, яка використовується в ролі одиниці повідомлення». (с. 281).

Загальноприйнятою є думка, що складні речення з'явилися пізніше, ніж прості. До того ж, перші складні речення були безсполучниковими. Згодом з'явилися сполучникові структури з складносурядним та складнопідрядним зв'язком. Сурядний зв'язок об'єднує синтаксично рівноправні предикативні частини складного речення, тоді ж як підрядний зв'язок зв'язує між собою нерівноправні у синтаксичному плані одиниці. (Шульжук, 2004, с. 209)

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства застосовується структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень, що ґрунтується на вивченні складнопідрядних речень з урахуванням характеру співвідношення між головною та залежною частинами, а також формально-граматичних засобів їх поєднання. (Дудик, 2010, с. 264-265) Таким чином виділяють складнопідрядні речення нерозчленованої та розчленованої структури. Відмінність між ними полягає у тому, що в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури підрядна частина пояснює одне зі слів чи словосполучень головного речення, а у складнопідрядних реченнях розчленованої структури, до яких належать і умовні речення, – увесь зміст головної частини речення. (Свистун, 2019, с. 75)

В українському мовознавстві складнопідрядні умовні речення були предметом дослідження низки лінгвістів. Серед них ті, хто вивчали складнопідрядні речення в цілому (І. Вихованець, Р. О. Християнінова, Н. Гуйванюк, В. Ожоган), та ті, хто досліджували окремо умовні речення (І. Хилько, Т.В. Беляєва, Т. Шундель).

На думку І. О. Кхеліл (2015), у другій половині ХХ століття вітчизняні мовознавці дотримувалися формально-граматичного та функційно-семантичного напрямків дослідження складнопідрядних умовних конструкцій. Представники формально-граматичного підходу розглядали умовне речення як «двочленне складнопідрядне речення», зосереджуючи увагу на формальних ознаках об'єднання частин складного речення. У подальших дослідженнях лінгвісти почали поєднувати семантичний та формальний підходи для аналізу умовних речень. (с. 157)

Як пише Н. О. Свистун (2019), для українського мовознавства панівним є погляд на складнопідрядні умовні речення як такі, «підрядні частини яких виражають потенційну чи ірреальну умову, за якої відбувається чи могло б відбутися те, про що повідомляється в головній частині». (с. 77)

У сучасному мовознавстві було присвячено багато зусиль дослідженню висловлювань, що містять умовні зв'язки. Однак, як зазначає О. І. Кхеліл (2015) донині відсутній загальноприйнятий термін на позначення відрізка мовлення, що містить умову. У зарубіжних синтаксичних студіях вживаються терміни умовне речення (conditional sentence), підрядне речення умови (if-clause), умовна конструкція (conditional construction). (с. 158)

У рамках англійських мовознавчих студій умовні речення розглядаються як підвид складнопідрядних обставинних речень (adverbial clauses of condition). Вони є певною мірою пов'язаними з підрядними реченнями причини, але вказують наслідок дії, що може справдитися або не справдитися. (Abbas, 2012, с. 41)

У літературі існує багато визначень поняття умовного речення. Деякі з них зосереджуються на наявності умовного сполучника, а інші – на характері зв'язку між двома реченнями. Наслідуючи традиційним граматистам, Дж. Беннет (2003) визначає умовне речення як таке, що складається з двох частин: головної і підрядної, причому підрядне речення вводиться умовним сполучником. (с. 15)

Інші дослідники при визначенні поняття умовного речення зосереджуються на каузативному значенні умовних речень, яке впливає з їхніх складових частин. Так, наприклад, Р. Бхатт та Р. Панчева (2002) визначають умовні речення як конструкції з підрядним обставинним компонентом, що вказує на умови, за яких речення, виражене головною частиною, стане істинним. У структурі умовних конструкцій вони виділяють підрядне речення, яке часто називають умовою, антецедентом або протазисом, і головне речення, відоме як наслідок або аподозис. (Bhatt, & Pancheva, 2002, с.641)

Згідно з визначенням, наведеним А. Бужак (2014), умовне речення – це складне речення, в якому одна з частин містить припущення або гіпотезу, а друга – результати, якщо цю умову буде виконано.

Традиційно вважається, що умовні речення мають структуру «якщо *p*, (то) *q*». На думку Дж. Грінберга (1963) саме така структура, коли умова ставиться перед наслідком, притаманна всім мовам світу. (с.84-85) Тоді як Світсер (1990) пише, що такий порядок речень не є найпоширенішим, а лише найбільш типовим тому що він пов'язаний з нашим розумінням світу, де в повсякденному житті ми спочатку бачимо причину або підставу для дії, а потім стаємо свідками наслідку або результату. (с. 74)

Отже, складнопідрядні умовні речення є підвидом складних речень, підрядна частина яких вводиться умовним сполучником та виражає умову, за якої здійсниться дія головного речення. Структурно складнопідрядні умовні речення складаються з підрядного речення, яке може називатися умовою, протазисом або антецедентом, та головного речення, тобто наслідку або аподозису. Найпоширенішою є така структура умовного речення, за якою першою озвучується умова, а після неї можливий наслідок.

1.2 Складнопідрядні речення з підрядним умови в сучасній арабській мові

Основна проблема аналізу умовних конструкцій в арабській, як і в інших мовах, полягає в тому, щоб знайти підхід, який би враховував як семантичні, так і синтаксичні особливості цих конструкцій. (Peled, 1992, с. 158) Хоча граматисти арабської мови в класичний період арабської мови приділяли багато уваги вивченню

арабських умовних речень, основна увага фокусувалася на їхніх синтаксичних особливостях, оминаючи питання семантичної ролі. (Alfraidi, 2017, с. 25)

У своєму трактаті «Аль-Кітаб» класичний арабський мовознавець Сібайвейхі виділив окремий розділ вивченню умовних речень (باب الجزاء). У ньому він підрахував елементи мови, що використовуються для утворення умовних конструкцій, і класифікував їх за категоріями ім'я (اسم) або частка (حرف). (Alfraidi, 2017, с. 28)

Серед ранніх арабських граматистів питанням умовних речень цікавилися Аль-Мубаррад, представник басрійської школи, який визначив поняття умови в арабській мові та досліджував класи умовних часток. Поміж середньовічних дослідників варто згадати Махмуда Замахшарі, який описував два аспекти умовних речень: утворення усіченого способу дієслова та умовні частки, андалуського граматиста ібн-Маліка, який вважається першим дослідником, що широко використовував Хадіси як одне з основних джерел для побудови правил арабської граматики. (Peled, 1992, с. 163)

Існують також інтенсивні сучасні дослідження, спрямовані на вивчення умовних речень у класичній арабській мові, але більшість із них фактично дотримуються поглядів середньовічних арабських граматистів, тобто вивчають їхні погляди та розглядають суперечливі аспекти. Тим не менш, частина з цих досліджень намагається знайти відповідь на питання щодо семантики умовних речень. (Alfraidi, 2017, с. 57) Серед сучасних арабських дослідників умовні конструкції вивчали Ахмед Аль-Лахіб, Абдул Азіз Алі Ас-Салех Аль-Маїд, Ібрагім Баракат.

У сучасному арабському мовознавстві підрядні конструкції розглядаються як складні речення, що складаються з двох частин, що поєднані умовним сполучником та мають умову виражену у підрядному реченні, і наслідок представлений у головному реченні. Проте, на відміну від інших типів складних речень, головне речення часто не може функціонувати як самостійне, окремо від умовної частини. (Peled, 1992, с. 125)

Семантично, в умовному реченні частини розглядаються як залежні одне від одного, тобто існує причинно-наслідковий зв'язок між подіями, вираженими в обох реченнях. Тому, на думку А. Ашшаммарі (2018), умовним є реченням, яке складається

з двох частин, що виражають відношення передумова-результат, причина-наслідок, ціль-спосіб, та поєднані сполучником умови. (с. 77)

З іншого боку, деякі інші лінгвісти не обмежують умовність сферою причинно-наслідкового зв'язку між частинами речення. Наприклад, Р. Квірк (1972) стверджує, що умовність може бути вираженою між двома реченнями або прямо, або опосередковано. У випадку прямої умови, між двома частинами речення існує явна причинно-наслідкова залежність, за якої істинність головної частини речення є наслідком виконання умови в підрядній частині. За непрямой умови між двома подіями немає прямої залежності, а речення, представлене в аподозисі, є істинним незалежно від істинності протазису, проте між ними існує імпліцитний зв'язок, який прагматично виправдовує залежність між двома реченнями. (с.744-745)

В сучасній арабській мові аподозис зазвичай виступає логічним наслідком здійснення протазису. Однак винятки до цього правила бувають двох видів: коли аподозис є імперативом або позначений дієсловом майбутнього чи доконаного виду, та коли аподозис взагалі не є дієслівним реченням. (Alotaibi, 2014, с. 45)

Таким чином, Т. Альфраїді (2017) визначає умовне речення як складну структуру, яка містить два першопочатково незалежні речення, що пов'язані між собою прямо чи опосередковано та поєднані умовною часткою. Частину, що містить умовну частку дослідник називає протазисом, антецедентом або підрядною частиною, тоді як друга частина відома як аподозис, наслідок або головне речення. (с. 21-22) Така класифікація структурних частин умовного речення була запозичена з західних мовознавчих праць і є загальноприйнятою в роботах арабських дослідників.

В традиційній арабській мовознавчій традиції, умовне речення містить умову – *فعل الشرط* та результат – *جزاء / جواب الشرط* (речення-відповідь або результат умови). Загальним принципом є те, що і протазис, і аподозис є дієслівними реченнями, що зазвичай мають наступну структуру: *перфект + перфект* або *усічений спосіб + усічений спосіб*, хоча можлива їхня комбінація. (Quirk, Greenbaum, Leesp, & Svartvik, 1985, с. 785).

Деякі лінгвісти зазвичай класифікують умовні речення за їхнім семантичним значенням на два типи. До першого типу належать речення реальної умови, а до

другого – речення ірреальної умови. Існує низка визначень і термінів, які описують дані типи умовних речень. Наприклад, Світ (1918) класифікує умовні речення на два типи: відкриті та спростовані умовні речення. Дослідник стверджує, що відкриті умовні речення стверджують, що умову буде виконано, однак залишають істинність твердження відкритою. На противагу цьому, спростовані умовні речення передбачають відкидання ймовірності здійснення умови. (с. 92)

Аналогічно, Джарвіс (1971) поділяє умовні речення на неконтрфактуальні та контрфактуальні. У неконтрфактуальних умовних реченнях мовець не стверджує реалізацій події в протазисі. На противагу цьому, в контрфактуальних умовних реченнях мовець, як правило, вказує на те, що протазис є хибним. (с. 224)

Крім того, Дансінґс (1998) зазначає, що в літературі розрізняють два типи умовних речень. Перший тип – це відкриті умовні речення (їх також називають реальними, фактичними або нейтральними). Відкриті умовні речення «не роблять жодних прогнозів щодо виконання чи невиконання умови». Другий тип – гіпотетичні умовні речення (їх також називають закритими, нереальними, спростованими, нефактичними або контрфактуальними), дослідник описує їх як такі, що «виражають негативне переконання мовця у виконанні умови». (с. 57-58)

Загальноприйнятою в арабській мові є класифікація, що виділяє умовні речення реальної умови (потенційні) та умовні речення ірреальної умови (контрфактуальні). Потенційні умовні речення вказують на те, що мовець не володіє інформацією про реальність умови, але стверджує, що у випадку виконання однієї дії, пов'язана дія є або стане можливою. До цієї групи належать усі можливі типи часових референцій. До контрфактуальних умовних речень належатимуть усі речення, у яких виражається негативне переконання мовця щодо виконання умови. До цього типу належать ірреальні умовні речення, які вказують на минуле і суперечать дійсності, теперішнє і суперечать припущенням, або майбутнє і суперечать очікуванням. (Sartori, 2019, с. 144)

Одним з цікавих явищ, які супроводжують умовне речення, є його здатність вказувати на зміну часу у дієслівній формі. Іншими словами, дієслово, яке

зустрічається в умовному реченні може вказувати на час, відмінний від часу поза контекстом умовного речення. (Sartori, 2019, с. 27)

Таким чином, протягом багатьох століть умовні речення арабської мови розглядалися дослідниками з точки зору їх синтаксичних особливостей. На сучасному етапі умовні конструкції арабської мови вважаються підвидом складних речень, що містять головну та залежну частину, поєднуються умовною часткою, пов'язані між собою причинно-наслідковим або іншим типом зв'язку та не можуть існувати окремо. Поруч із запозиченою з західних мовознавчих студій класифікацією складових частин умовного речення широко застосовується традиційна класифікація, за якої підрядна частина називається умовою, а головна – результатом умови. В арабському мовознавстві прийнято класифікувати умовні речення на дві групи: потенційні (реальної умови) та контрфактуальні (ірреальної умови).

1.3 Класифікація умовних часток та їхнє функціонування в складнопідрядних реченнях з підрядним умови у сучасній арабській мові

В арабській мові було виділено щонайменше сімнадцять умовних часток, які поділяються на основі їхньої синтаксичної функції на дві групи:

а) أدوات الشرط الجازمة – умовні частки, що вимагають набуття присудком головного та залежного речення усіченої форми дієслова теперішньо-майбутнього часу. До групи часток, що вимагають після себе усіченого способу дієслова належать частки *إِنْ* – якщо, *مَنْ* – хто б, *مَا* – що б, *مَهْمَا* – що б, *أَيْنَمَا* – де б, *أَنَّ* – проте, де б, *أَيَّانَ* – коли б, *أَيْنَ* – де б, *مَتَى* – коли б, *حَيْثَمَا* – де б, *كَيْفَمَا* – однак, *أَيَّ* – хто, який, що, *إِذْمَا* – коли б. Умовні частки, що належать до першої групи в свою чергу поділяються граматистами на дві категорії: власне частки (حروف الشرط الجازمة), до яких належить частка *إِنْ*; та умовні імена (أسماء الشرط الجازمة), що включають частки *حيثما، أينما، متى، أيان، أين، مهما، متى، ما،* що включають частки *حيثما، أينما، متى، أيان، أين، مهما، متى، ما،* *كيفما، أي*.

б) أدوات الشرط غير الجازمة – умовні частки, які не вимагають вживання після себе скороченої форми дієслів у головній та залежній частинах. До них відносять частки *إِذَا* – коли, якщо, *لو* – якщо, якщо припустити, що, *لولا* – якби не, *أمّا* – що стосується,

لَمَّا – коли, كُلَّمَا – кожного разу, що. (Субх, & Субх, 2003, с. 96) Вони також поділяється на власне частки (حروف الشرط غير الجازمة), до яких належать لَمَّا، لَوْ، لَوْما، لَوْلَا، أَمَّا; та умовні імена (أسماء الشرط غير الجازمة): إِذَا، لَمَّا، كُلَّمَا إِذْ. (Al-Saad, 2010, с. 48)

Таку класифікацію умовних часток було створено під впливом теорії існування в арабському реченні слова-«фактора» (العامل), яке може керувати морфологічним відмінюванням інших слів у цьому ж речення. Цей елемент може бути дієсловом, часткою або прийменником. (Мацкевич, 2012, с. 141)

В арабській мові дієслово теперішньо-майбутнього часу залежно від флексії кінцевого голосного має три модифікації, які називаються способами: дійсний, умовний і усічений. Усічений спосіб (المضارع المجزوم) утворюється від форми імперфекта дійсного способу відкиданням (усіченням/апокопоем/сукунізацією) кінцевого оголосу «дамма» й закінчень-нунів після довгих голосних. (Мамедалиев, 1974, с. 49)

Інші дослідники Е. Бадаві, М. Картер та А. Гуллі (2013) зазначають, що основними власне умовними частками класичної арабської мови були إِنْ – якщо та لَوْ – якби, на додачу до частки إِذَا – коли, яка технічно є прислівником часу, що передує реченню, яке часто містить умовне значення. Окрім цього вони виділяють невелику групу часток, які можна розділити на три категорії та які тісно пов'язані з умовними конструкціями. Вважається, що вони набувають значення умовних часток на додачу до своєї первинної функції. Такі частки називають неозначено-умовними, оскільки вони посилаються на невизначену сутність в протазисі, введеному ними. Синтаксично вони імітують справжні умовні частки, оскільки такі речення містять як протазис, так і аподозис. Те, що частки цієї групи можуть вживатися з усіченою формою дієслова в їхній умовній функції, дозволяє нам відрізнити їх від відносних займенників і запитальних слів. (с. 709)

Серед неозначено-умовних речень вони виділяють відносні умовні речення, що містять частки مِنْ، مِمَّا; квазі-питальні умовні речення, що вводяться частками أَيْ، كَيْفَمَا، أَيْمًا، أَيْنَمَا، أَيَّانَ; прислівникові умовні речення з كَيْثَمَا، كَيْمَا. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 710)

М. А. Фолоруншо (2000) виділяє серед підрядних сполучників звичайні частки (إن та إذما) та іменні частки умови (من, أينما, متى, حيثما, أيان, مهما, أي, كيفما). І протазис, і аподозис, що слідують за перерахованими іменними підрядними сполучниками виступають присудками умовного речення, тоді як іменна частка є підметом. (с. 178)

На думку раних граматистів, إن була основною часткою для позначення умовності через концепцію невизначеності. На більш пізніх етапах деякі граматисти почали відносити لو та إذا до умовних часток. (Alotaibi, 2014, с. 112)

Найбільш частотними умовними частками сучасної арабської мови залишаються إن, إذا, لو.

Розглянемо особливості функціонування першої групи часток в складнопідрядних арабських реченнях з підрядним умови.

Ї. Пелед (2004) зазначає, що частка إن вказує на невпевненість у тому, що подія представлена в протазисі збудеться, але вона відноситься сфери можливого. Умовні конструкції з إن можуть виражати як актуальність (коли протазис має значення «якщо Х станеться», тобто виражає дію), так і потенційність події (коли протазис вказує на поняття «якщо Х є істинним», тобто виражає стан). (с. 25)

Якщо зв'язок між частинами речення є причинно-наслідковим, або послідовним, і протазис, введений часткою إن, і аподозис вказуватимуть на майбутній час. (Alotaibi, 2014, с. 247)

Частка من класифікується граматистами як ім'я, яке може виконувати роль умовної частки та мати значення «хто». Вона має форму чоловічого роду однини, але може вживатися з усіма особами, з усіма числами та особами. (Al-Saad, 2010, с. 73)

Частка ما може мати вказівку на час, а скоріше несе в собі значення «що б не».

Частка مهما виконує умовну функцію та також несе значення «що б не». (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 710)

З'являючись в умовному реченні частка متى має прислівникове значення «коли» або «коли б не». Вона вимагає використання усіченої форми дієслова, вказує на теперішній час дії протазису та аподозису, та може передавати значення умовної частки إذا. Значення частки متى може бути підсилене додаванням до неї частки ما. (Al-Saad, 2010, с. 93)

Питальна частка *أين*, яка використовується для того, щоб запитати про місце, може виконувати функції умовної частки і в такому випадку впливати на дієслова протазису та аподозису, змушуючи їх набувати форми усіченого способу. Умовна частка *أينما* складається з двох елементів: питальної частки місця *أين* та *ما*. (Al-Saad, 2010, с. 99)

Виступаючи питальною часткою, та володіючи значенням «де» або іноді «коли», *أين* може також вживатися в умовних реченнях та виконувати роль умовної частки *إن*.

Складна частка *حيثما* поєднує функції прислівника місця та умовної частки. Вона не володіє чітким значенням, та потребує контексту речення.

Частка *أين* володіє значенням «коли».

Розглянемо другу групу умовних часток.

Частка *لو* зазвичай стоїть на початку умовного речень, здійснення яких є неможливим, малоймовірним, гіпотетичним або таким, що суперечить дійсності. Зазвичай вона супроводжується часткою *ل* на початку аподозису, яка опускається у випадку інверсії. Дієслова і в протазисі, і в аподозисі, як правило, виражені перфектом. Речення з часткою *لو* передають ідею, що дія протазису відбулася б або не відбулася б у минулому, якби було або не було здійснено дію, згадану в аподозисі. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 719)

Умовна частка *لو* може вживатися у значенні *إن* – у випадку, якщо, втрачаючи при цьому значення гіпотетичності.

إذ لو كان للشخص الواحد أكثر من رئيس مباشر فلا نتيجة لذلك غير...

Якщо одна людина має більше одного безпосереднього керівника, єдиний результат - це...

Частка *لو* також зустрічається в умовних реченнях з малоймовірним майбутнім значенням, зберігаючи синтаксис, що використовується в гіпотетичних реченнях.

لولا є заперечною умовною часткою, при якій настання позитивної умови протазису запобігає настанню згаданого результату аподозису. Виділяють три значення частки *لولا*: значення утримання від дії («ненастання дії аподозису внаслідок настання дії, згаданого в протазисі»), що знаходить вираження у реченнях зі

структурою *لولا* + *іменне речення* + *дієслівне речення*; значення повчання або пропонування, за якого вимагається використання дієслова в імперфекті у аподозисі; значення докору, що також вимагає використання імперфекту. (Al-Saad, 2010, с. 127)

На відміну від частки *لوما, لولا* зазвичай використовується в дієслівних реченнях.

Частка *إذا* містить вказівку на те, що дія відбудеться, але час її здійснення поки що невідомий. (Гоулз, 2004, с. 293) Частка *إذا* у деяких контекстах може замінювати частку *إن*.

Ібн Малік виділяв два типи часток *إذا*: а) та, що має темпоральне значення, але непрямо вказує на значення умовного способу; цей тип є найпоширенішим, а його використання вказує на більшу впевненість у виконанні дії, ніж частка *إن*; б) та, що має лише чисте темпоральне значення. (Alfraidi, 2017, с. 38)

Умовна та емпатична частка *أما* передає значення «*що стосується*» та вимагає використання перед іменником або займенником. Протазис умовного речення з *أما* завжди є іменним реченням, що складається з власного імені, іменника, займенника або іменного речення, якому передують *كان* або *أن*. (Al-Saad, 2010, с. 136) Дієслово після частки *إما* вживається в формі імперфекту та може мати у якості суфікса подвоєний *ن* як підсилювальну частку, наприклад, у *يذهبنّ - يذهب* «*йти*», хоча вона зазвичай не вживається з умовними реченнями. (Alfraidi, 2017, с. 150)

Частка *لما* завжди володіє умовною функцією та використовується для представлення протазису в минулому, подібно до частки *لو*, причому остання є протилежною за семантичним значенням до *لما*. (Al-Saad, 2010, с. 158)

كلما розглядається як умовна частка, яка має як прислівниковий, так і темпоральний статус. Вона вказує на здійснення дії аподозису щоразу, коли реалізується дія протазису, і може перекладатися як «*щоразу*» або «*коли б то не*», залежно від контексту. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 723)

Частка *إذ* володіє низкою функцій та широко використовується в арабській поезії та прозі. Вчені розходяться в думках щодо того, чи є це слово часткою, чи іменником. (Al-Saad, 2010, с. 175)

Як пише Аль-Шамсан (1981), головна та залежна частини умовного речення першопочатково могли існувати як два самостійних, непов'язаних між собою

реченнями, значення яких повністю зрозумілі поза умовним контекстом. (с. 129) Так наприклад, речення *ذهبت عائشة* – *Айше пішла*. має завершену думку. Проте якщо речення починатиметься з частки *إذا*, то воно нестиме незавершену думку *إذا ذهبت عائشة* – *Якщо Айше піде*, та потребуватиме другої частини *ذهبت معها*, *إذا ذهبت عائشة، ذهبت معها* – *Якщо Айше піде, я піду з нею*. Це явище вважається однією з головних семантичних ролей, яку виконує умовна частка. (с. 453)

Б. Дансінє (1998) припускає, що сполучник в умовному реченні може виконувати дві функції. По-перше, він є маркером невпевненості, коли його використання перед припущенням свідчить про відсутність впевненості у тому, що подія виражена у аподозисі збудеться. По-друге, він вводить умовне речення, вказуючи на існування зв'язку між умовою та наслідком.(с. 23)

Аналогічно, Дж. Тінан і Е. Лавін (1997) вважають, що основна роль сполучника в умовному реченні полягає у вираженні припущень мовця щодо зв'язку між двома реченнями в умовному реченні. (с. 125)

Отже, під впливом існування в арабському мовознавстві теорії існування слів-“факторів” було створено класифікацію, згідно з якою умовні частки поділяються на дві групи: ті, що вимагають використання усіченої форми дієслова, та ті, що не впливають на морфологічне відмінювання присудка. Кожна група в свою чергу поділяється на дві категорії: власне умовні частки та імена, що можуть виконувати функції умовних часток в певних контекстах. Головною функцією умовних часток в арабській мові є поєднання між собою частин складно-підрядного речення.

Висновки до Розділу 1

Складні речення є синтаксичними конструкціями, що поєднують у собі щонайменше два простих речення та передають певне повідомлення. Залежно від характеру зв'язку між частинами, складні речення поділяються складносурядні, тобто ті речення, що складаються з рівноправних предикативних частин, та складнопідрядні, тобто речення, які мають головну та підрядну частини.

У мовознавчій літературі існує ціла низка визначень поняття умовного речення або умовної конструкції. В українському мовознавстві вони розглядаються як складні конструкції, підрядна частина яких містить вказівку на реальну або нереальну умову реалізації дії головної частини.

Головним викликом для арабських мовознавців, що досліджують явище умовних речень є пошук підходу, який дозволяє розглядати умовні речення одночасно як з точки зору їхнього семантичного значення, так і синтаксичних характеристик. У своїх працях ранні арабські граматисти в основному розглядали особливості синтаксичної будови умовних речень, утворення та вживання дієслів усіченого способу та досліджували умовні частки.

У сучасному арабському мовознавстві умовні конструкції відносяться до складних речень, частини яких поєднані умовним сполучником та пов'язуються особливим типом зв'язку, який не обов'язково обмежується сферою наслідковості.

Традиційно в структурі умовних речень як західноєвропейських мов, так і сучасної арабської мови протазис вживається перед аподозисом, що пов'язано з особливостями сприйняття та інтерпретації людиною подій навколишнього середовища, коли умова або причина передує наслідку чи результату.

У західних, як і українських, мовознавчих студіях на позначення головної частини речення вживається термін «аподозис», а на позначення підрядної або залежної частини – протазис. В арабській традиції підрядна частина називається умовою, а головна – результатом умови.

Елементи складного речення з підрядним умови в арабській мові поєднуються за допомогою умовних часток, що поділяється на дві групи, залежного від наявності у них здатності керувати морфологічним відмінюванням присудка у протазисі та аподозисі. Таким чином, виділяють умовні частки, які вимагають набуття дієсловом форми усіченого способу, та частки, які не впливають на видо-часову форму дієслова. Інша класифікація бере до уваги синтаксичні функції, що виконуються цими частками, та диференціює між власне умовними частками та іменами, які в деяких випадках набувають функцій умовних часток.

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В СУЧАСНІЙ АРАБСЬКІЙ МОВІ

2.1 Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень реальної умови

Основною особливістю умовних речень у сучасній арабській мові є узгодження вживання дієслівних форм і часток, які використовуються для введення протазису і, в деяких типах речень, аподозису. Тип умови сигналізується головним чином часткою, що використовується для введення умовного речення. (Holes, 2004, с. 292)

Окрім умовних часток, у складнопідрядних умовних реченнях арабської мови вживаються частки, що з'єднують дві частини речення, та виконують функції інтродукторів аподозису. Це частка *ف* – *таким чином*, та емпатична частка *ﻟ*. У цьому випадку зв'язок між частинами речення називатиметься вираженням. Якщо два речення не мають сполучної частки, але їхній зв'язок зрозумілий, то він називатиметься прихованим. У сучасній арабській мові часто використовуються різні види дієслівних речень, або навіть недієслівні речення в аподозисі. Включення частки *ف* дозволяє досягти більшої синтаксичної гнучкості. (Al-Sadd, 2010, с. 46)

І. Пелед (1983) стверджує, що класичні арабські граматисти пов'язували наявність або відсутність частки *ف*, як інтродуктора аподозису в умовних реченнях з, власне, структурою аподозису. (с. 213)

Салім (1997) класифікує випадки вживання частки *ف* за наступними категоріями: 1) коли аподозис є називним реченням; 2) коли аподозис містить незмінювані дієслова (*نعم, ليس*); 3) коли аподозис є дієслівним реченням, що виражає побажання або наказ; 4) коли аподозис є дієслівним реченням, якому передують ствердні частки *قد, سوف, س*; 5) коли аподозис є дієслівним реченням, якому передують заперечні частки *لا, ليس*; 6) коли аподозис є заперечним реченням, введеним акузативною часткою *لن*. (с. 86)

Протазис також може підсилюватися часткою *ل*, якій зазвичай передують *و* або *ف*.

فلئن تغير المكان بين العراق ولبنان فطبيعة الصراع واحدة لم تغير. –

Таким чином, якщо місце між Іраком і Ліваном зміниться, природа суперечки залишиться незмінною.

ولئن استخدم فلاسفة الحديث العرب أفكارا فلسفية فللوصول إلى خلاصات محددة. –

Якщо арабські філософи модернізму використовують філософські ідеї, то це для того, щоб дійти до конкретних висновків.

Умовні речення реальної умови мають низку структурно-семантичних особливостей, залежно від частки, яка використовується для введення протазису. Граматичним засобом вираження умови є усічена форма дієслова і форма минулого часу дієслова в обох частинах складнопідрядного речення.

Частка *إن* вводить умову настання певного результату. Підрядне речення, введене нею, може бути як в препозиції, так і в постпозиції стосовно головного речення. (Buckley, 2004, с. 217) Незважаючи на те, що частка *إن* вимагає таку структуру речення, де і протазис, і аподозис містить дієслово в усіченій формі, зустрічають й речення зі структурою *إن* + *перфект* + *перфект*, або комбінації використання дієслів у перфекті та усіченій формі. Аподозис умовного речення може починатися з частки *ف*. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с.638)

В умовних реченнях реальної умови з часткою *إن* дієслово *كان* може бути відсутнім, але знахідний відмінок присудка зберігається:

إن أجلا أو عاجلا. - Рано чи пізно.

В умовних реченнях з *إذا* дієслово протазису завжди має форму перфекта, але дієслово аподозису часто може бути в формі імперфекту або майбутнього часу з *س* чи *سوف*, якщо мається на увазі, що дія відбудеться в майбутньому. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 728-729). Речення умови та результату заперечуються за допомогою конструкції *لم* + усічений спосіб.

Для складнопідрядних речень реальної умови в арабській мові притаманним є явище еліпсису. Д. Кристал (2011) визначає еліпсис як «термін, що використовується в граматичному аналізі для позначення речення, в якому з міркувань економії,

акценту або стилістичних особливостей тексту пропущено частину структури, яка може бути відновлена з огляду на контекст». (с. 107)

Еліптичні речення з *ف ... وإلا* – інакше вживаються для протиставлення попередньому реченню, тобто перше твердження повинно або не повинно відбутися, інакше друге речення відбудеться або не відбудеться. (Al-Sadd, 2010, с. 78) Частка *ف* вживається на початку речення після *وإلا* і вводить недієслівне речення. У випадку, якщо речення є дієслівним, частка *ف* не вживається.

فإنهم يجب أن يدفعوا وإلا فإنه سوف يزعمهم في كراج. –

Вони повинні заплатити, інакше він буде докучати їм у гаражі.

У реченнях формального стилю мовлення зустрічаються випадки еліпсису умовної частки:

فنحن شئنا أو أبينا جزء من هذا العالم. –

І ми, хочемо ми того чи ні, є частиною цього світу.

Для того, щоб утворити складнопідрядне умовне речення з двох рівносильних простих, які часто містять прийменники, використовується дієслово *كان* у його модальній функції. (Holes, 2004, с. 247).

إذا كان لي من أمنية أتمناها لكل الذين أحبهم في هذا العام الجديد فهي أن يتمتعهم الله بالصحة و العافية. –

Якби я міг побажати щось всім людям, яких я люблю, в цьому новому році, я б побажав щоб Бог дарував їм здоров'я і благополуччя.

Коли умовні речення виражені за допомогою тривалих часів або інших «неумовних» часів – вони не вважаються істинними умовними реченнями, і дієслово *كان* використовується як модальний засіб після частки *إذا*. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 731).

وإذا كنا نظريا نقول إن المال الهارب يمكن أن يعود فإنّ المال المهرب لن يعود أبدا. –

Якщо ми можемо теоретично сказати, що гроші емігрантів можуть повернутися, то контрабандні гроші ніколи не повернуться.

Аподозис умовних речень з *إذا* може вводитися частками *لكن* – але та *إلا* – окрім. Імітуючи синтаксис складнопідрядних речень нереальної умови з *لو* аподозис може також починатися з емфатичної частки *ل*.

وإذا استعرضنا تاريخ أجهزتنا الثقافية لوجدنا نسبة من كبار المتقنين عملت بها. –

Якщо ми проаналізуємо історію наших культурних органів, то побачимо, що в них працювала частка старших інтелектуалів.

Для того, щоб протазис виражав чітке значення минулого часу, дієслово كان поєднується з основним дієсловом, яке зазвичай підсилюється часткою قد. На відміну від неумовних конструкцій цього типу, які мають значення давноминулого часу, вживання كان (+ قد) + *перфект* передає значення теперішнього доконаного часу. За цих умов зберігається звичайний порядок слів у складних часових формах كان, а саме: كان + *підмет* + *дієслово*. Аподозис у таких випадках зазвичай починається з ف. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с.732-733).

Умовні речення з إذا можуть бути вставними, наприклад, після أمّا та мати умовне або риторичне значення.

...وأما اذا تغير بسبب شي متصل به فذلك المتصل اما أن يكون طاهرا أو نجسا. –

...Якщо вона змінюється через те, що з нею щось пов'язано, то цей зв'язок є або чистим, або нечистим.

Зрідка إذا супроводжується займенником, а вже потім дієсловом, переважно для того, щоб наголосити на виконавцеві дії.

قد يحكم لها بالطلاق إذا هي رغب في ذلك. –

Рішення про розлучення неодмінно буде винесене на її користь, якщо вона сама цього бажає.

Речення з إذا у значенні «коли» поєднують в собі як умовне, так і темпоральне значення та мають синтаксис ідентичний до умовних речень, зазвичай з обома дієсловами в перфекті.

إذا غضبت المرأة فقدت أنوثتها. – *Коли жінка злиться, вона втрачає свою жіночність.*

У реченнях з суто темпоральним значенням إذا може мати значення «коли» або, перетинатися у значенні з إداما – *коли б то не*, а значення самого речення може вказувати на минулий або теперішній час. (Holes, 2004, с. 254)

إذا أنّ المريض أنّ الجميع. – *Коли стогне один пацієнт, стогнуть всі.*

Неявні умовні речення арабської мови можуть бути виражені різними структурами. Давня структура *імператив* + *усічений спосіб* досі використовується для передачі умовного способу (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с.749) :

اطلب تجد ما يسرّك. – *Шукай, і ти знайдеш те, що тобі до вподоби.*

У деяких контекстах зустрічається структура *умовний спосіб + умовний спосіб* для передачі значення умовності.

تعمل قليلا تكتسب كثيرا تعمل كثيرا تكتسب قليلا. –

Працюй багато – матимеш мало, працюй мало – матимеш багато.

Часто в сучасній арабській мові усічений спосіб замінюється структурою маркер майбутнього часу *س* + *імперфект*:

تحدث معه ستفاجأ بالإجابة. – *Якщо поговорите з ним, будете здивовані відповіддю.*

Отже, головною характерною рисою складнопідрядних умовних речень у сучасній арабській мові є необхідність узгоджувати форму дієслова у частині протазису та аподозису з умовною часткою. Окрім умовних часток, які вводять підрядне речення, у деяких випадках використовуються окремі частки для введення головного речення. Для граматичного вираження значення умови вживається усічена форма дієслова або форма минулого часу. Для складнопідрядних речень реальної умови поширеним є явище еліпсису, що полягає в упущенні умовної частки або дієслова аподозису з метою досягнення певної стилістичної мети. Умовні речення, що не містять умовної частки називаються неявними умовними реченнями.

2.2 Структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень ірреальної умови

Для складнопідрядних умовних речень нереальної умови, утворених з використанням частки *لو* також є характерною низка структурно-семантичних особливостей.

Дієслова можуть вживатися як у доконаному, так і в недоконаному вигляді у протазисі та аподозисі в умовних реченнях зі сполучником *لو*. Умовні речення з *لو* зазвичай володіють звичним порядком слів для арабської мови, коли присудок вживається перед підметом. Темпоральне значення дієслова у таких реченнях визначається за контекстом.

Якщо в протазисі вживається дієслово у формі доконаного виду, це робить можливою кожна з трьох інтерпретацій: у минулому, теперішньому або майбутньому часі. З іншого боку, коли в протазисі вживається дієслово в недоконаному вигляді, речення може мати дві інтерпретації, що стосуються теперішнього або майбутнього часу. (Alotaibi, 2014, с. 193)

Володіючи значенням гіпотетичності умовна частка *لو* може використовуватися для вираження бажання або прагнення. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 801) У такому випадку, після неї може вживатися дієслово в перфекті, усіченому способі або імперфекті.

Він хотів би, щоб я була незаміжня. – *يتمني لو كنت غير متزوجة.*
Я б хотів, щоб ти мені щось надіслала. – *تمنيت لو ترسلي إليّ شيئاً.*
и оддала бы тебе экран с героями. – *وددت لو أقضي العمر أمام الشاشة مع الأبطال.*

Мені хотілося провести все життя перед екраном разом з героями.

Коли складнопідрядне речення нереальної умови починається з протазису, аподозис вводиться емпатичною часткою *ل*, після якої може вживатися лише дієслово у формі минулого часу. Основною метою її вживання є вказівка на початок головної частини та наголошення на інформації, що висловлюється в ній. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 740)

Підрядна частина може містити дієслово *كان* у формі минулого або теперішньо-майбутнього часу. Вживаючись у формі доконаного виду *كان* не використовується виключно для позначення минулого часу, як у звичайних реченнях, а може стосуватися минулого, теперішнього або майбутнього часу, залежно від інтерпретації.

Так, наприклад, речення *لو كان طالب حاضرا لنجح.* можна інтерпретувати трьома способами. За одним з варіантів очікується, що студент не з'явиться в майбутньому, тому він не досягне успіху. Згідно з другою інтерпретацією припускається, що студент не присутній в теперішньому часі, і тому він не досягне успіху. І останній варіант – студент не був присутній і не досяг успіху. Для конкретизації часу здійснення дії використовуються прислівники часу, наприклад, *غدا* – *завтра*, *الآن* – *зараз* і *أمس* – *вчора*.

Аподозис складнопідрядного речення ірреальної умови завжди є розповідним реченням. Вживання дієслова كان у формі теперішньо-майбутнього часу в аподозису вказує на те, що виконання аподозису є мало імовірним. (Alotaibi, 2014, с. 145)

У складнопідрядних реченнях з підрядним нереальної умови заперечення протазису відбувається, як і у випадку з умовними реченнями, що містять умовні частки إن та إذا, за допомогою لَمْ + усічений спосіб. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с.721)

بايدن من تل أبيب: لو لم تكن هناك إسرائيل لعملنا على إقامتها. –

Байден з Тель-Авіва: Якби Ізраїлю не існувало, ми б його створили.

Коли ж заперечується речення аподозису, дієслово завжди набуває форми перфекту і заперечується часткою مَا, приєднаною до емфатичної частки لَ:

ولو كنت رجلا لما أفلحت في بلوغه. –

Якби я була чоловіком, мені б не вдалося цього досягти.

Після частки لو, зазвичай вживається дієслово, проте у випадку, якщо підрядна частина є іменним реченням або дієслівним реченням, у якому підмет передує присудку, вживається частка أَنَّ.

لو أنه تكلم لما ساقوه إلى هنا. – *Якби він заговорив, його б не привезли сюди.*

Явище інверсії є характерним і для умовних речень нереальної умови. У випадку інверсії або еліпсису в допустових реченнях з ولو вживання повного дієслівного речення є необов'язковим після умовної частки, оскільки вона сама собою передбачає слово كان, яке опускається. (Alfraidi, 2017, с. 154)

يقنع نفسه أن الفوز - ولو بالقليل من الإنصاف يكون مرضيا. –

Він переконує себе, що перемога – навіть якщо вона буде не справедливою – принесе йому задоволення.

Аподозис може бути повністю пропущений у реченнях, що виражають надію, побажання, а також у вигуках.

لو رحمت عبدك يا مولاي. – *Якщо ти помилуєш раба твого, Боже.*

أه لو تنهار كل الصروح! – *Якби ж усі замки розвалилися!*

У підрядній частині умовних реченнях з لولا присудок опускається, а аподозис зазвичай починається з емфатичної частки لَ, та може бути як заперечним, так і

ствердним реченням. Частка *لولا* може приєднувати до себе іменники або займенники. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 726)

Отже, складнопідрядні речення ірреальної умови структурно та семантично відрізняються від складнопідрядних речень реальної умови. Основними відмінностями є необхідність вживання емпатичної частки для введення аподозису, відмінності в утворенні заперечення головної та підрядної частин та можливість використання іменного речення в протазисі. Для речень ірреальної умови також є притаманним явище інверсії, за якого структура складного речення може втрачати присудок однієї з частин або повністю уникати вживання аподозису.

2.3 Комунікативні функції складнопідрядних умовних речень в сучасній арабській мові

Дослідники у царині синтаксису складних речень вказують на існування розмаїття функцій, які виконуються підрядними умовними реченнями. О. І. Кхеліл (2012) вказує на те, що термін «комунікативна функція» не є загальноживаним стосовно підрядних умовних речень. Більшість граматичних студій натомість використовують інший підхід, виокремлюючи типи умовних речень, зокрема, інструкції, вимоги, обіцянки тощо. (с. 223)

Найчастіше умовні речення використовуються вираження логічних висновків про певні подій, що можуть стосуватися минулого, теперішнього та майбутнього:

إذا الجو ماطرٌ الآن، فان غسيلك يتبلل. – Якщо зараз іде дощ, то ваша білизна намокне.

С. аль-Саад (2010) зазначає, що умовні речення сучасної арабської мови можуть передавати до п'ятдесяти різних видів імпліцитних значень, хоча деякі з них є досить близькими один до одного за значенням. (с. 286) На прикладі різних умовних конструкцій розглянемо втілення цих значень в усному та писемному мовленні.

Умовні речення, що володіють значенням спонукання заохочують адресата до певного вчинку або поведінки. Протазис таких речень містить вказівку на дію, яку потрібно виконати, а аподозис вказує на отримання очікуваної винагороди або здійснення позитивних наслідків, як у наступному прикладі:

إن زرتني فسأكرمك. – Якщо ти прийдеш до мене, я буду шанувати тебе.

Близьким до попереднього значення є значення обіцянки. Між головною та залежною частиною таких умовних речення є причинно-наслідковий зв'язок, коли мовець зобов'язується виконати заявлену дію, але лише у випадку виконання адресатом або адресатами певної умови. (Al-Saad, 2010, с. 218)

إن تفرز فأنت صاحب الجائزة. – Якщо ти переможеш, то отримаєш приз.

Часто умовні речення несуть значення погрози або докору. Різниця між ними полягає за погрозою, як правило, слідує чітко окреслене покарання, тоді як у реченні докору, що адресант лише критикує або засуджує адресата.

Умовні речення, що передають значення попередження, можуть наближатися за значенням до умовних речень погрози, але на відміну від останніх не вимагають згадки про покарання.

إذا امطرت هذا المساء، فإن حفلة حديقتك سوف تفشل. –

Якщо сьогодні ввечері піде дощ, ваша вечірка в саду не вдасться.

Незважаючи на схоже значення з умовними реченнями спонукування, умовні речення, що несуть значення виклику, відрізняються від них структурою головної та залежної частин. У підрядній частині таких речень мовець ставить під сумнів певну якість або здатність адресата, а в головній частині, часто за допомогою форми наказового способу дієслова спонукає адресата до певної дії, щоб довести або спростувати, заявлене у протазисі. (Al-Saad, 2010, с. 240)

Умовні речення зі значенням неможливості вказують на речі, які за своєю природою є неможливими, або про дії, які неможливо виконати.

لو كنت في روما، لكنت رأيتك. – Якби я був у Римі, то побачив би тебе.

В арабській поезії зустрічаються умовні речення зі значенням перебільшення. Вони вживаються з різними цілями, зокрема для похвали і звеличення любові у героїчній або панегіричній поезії, де поети часто використовують гіперболізацію для опису речей, подій або людей. (Al-Saad, 2010, с. 240) Наприклад:

وَفَتَانَةُ الْعَيْنَيْنِ، قَتَالَةُ الْهَوَى إِذَا نَفَخَتْ شَيْخًا رَوَانَحَهَا شَبَابًا. –

Принада для очей, її смертельна любов Якщо вона дмухне своїм ароматом на старця, той знову стане молодим.

Також умовні речення можуть володіти значенням наказу, інструкції або примусу до виконання певної дії.

إذا رأيتهم، أطلق النار! – Якщо побачиш їх, стріляй!

На противагу цьому типові умовних речень, наступний тип – умовне речення зі значенням прохання – вживається мовцем, що займає нижче становище за адресата та звертається до нього з проханням про допомогу фізичного або абстрактного характеру. (Badawi, Carter, & Gully, 2013, с. 819)

Речення, в яких дієслово, що представляє аподозис є ідентичним з дієсловом протазису, належать до умовних речень, що вказують на узгодженість між двома діями.

في العادة عندما تشتري أسهما فإنك تصبح مساهما في الشركة، وهو ما يعني أنك تمتلك جزءا منها، وإذا ارتفعت أرباح الشركة فإن نصيبك من الأرباح سوف يرتفع، والعكس بالعكس. –

Зазвичай, коли ви купуєте акції, ви стаєте акціонером компанії, тобто володієте її частиною, і якщо прибуток компанії зростає, ваша частка прибутку збільшується, і навпаки.

Умовна частка ما може надавати реченню значення компенсації. Цей тип умовних речень використовується в ситуаціях, коли потрібно передати ідею рівноцінності або заміщення. (Holes, 2004, с. 389)

Умовні речення, що несуть значення заспокоєння, використовуються для вираження почуття розради, підтримки та заохочення.

مهما كثرت الخلافات يمكن حلها. – Скільки б не було конфліктів, їх можна вирішити.

В умовних реченнях зі значенням протиставлення дія протазису протиставляється дії згаданій в аподозисі. Підрядна частина часто може включати дієслово у наказовому способі.

لو لم يوجد التعب، لما كان للراحة لذة. –

Якби не існувало втоми, відпочинок не приносить би задоволення.

Широкого застосування в текстах наукового, соціального або математичного спрямування набули умовні речення, що передають значення аналізу та встановлення зв'язків між подіями. (Al-Sad, 2010, с. 317) Речення цього типу використовуються за

умови наявності двох або більше подій, які пов'язані одна з одною, щоб дійти до певного висновку або результату.

إذا قمت بتسخين الماء إلى 100 درجة مئوية، فإنه يغلي. –

Якщо нагріти воду до 100°C, вона закипить.

Умовні речення, що несуть значення підтвердження передбачають засвідчення правильності, достовірності або дійсності певних дій або подій імпліцитно (за допомогою прихованого значення), або за допомогою підтверджувальної частки *إنَّ* на початку аподозису.

Значення класифікації є типовими для конструкцій, що містять частку *من*, яка виконує умовну функцію. Вона може використовуватися як інструмент для класифікації різних груп предметів, істот або людей.

من يتهاون في الحق يتحمل عقابه. – *Хто нехтує правом, той понесе своє покарання.*

Дискурсивна функція наведених вище конструкцій розуміється або за значенням умовної частки, використаної в умовному реченні, або виводиться з попередніх чи наступних речень і контексту. Саме тому важливо не розглядати їх ізольовано від суміжних речень, які часто уточнюють значення умовної конструкції. (Al-Sad, 2010, с. 306)

Таким чином, комунікативна функція умовних речень виражається у передачі повідомлень різного характеру. В арабському тексті умовні речення можуть використовуватися для передачі широкого спектру значень, зокрема: значення спонування, обіцянки, погрози, попередження, наказу або інструкції, протиставлення, аналізу та встановлення зв'язку між подіями, класифікації. Деякі з цих типів умовних речень можуть перетинатися у значенні, а для їх диференціації потрібне розуміння ширшого контексту, у якому було вжито умовну конструкцію.

Висновки до Розділу 2

Структура умовних речень в арабській мові зумовлюється типом умови (реальна або ірреальна) та умовною часткою, що використовується для введення підрядної частини та може вимагати вживання певної форми дієслова.

Окрім умовних часток в структурі складнопідрядних умовних речень можуть зустрічатися частки, функцією яких є поєднання протазису та аподозису та виконання ролі інтродукторів аподозису. В складнопідрядних реченнях реальної умови це, зазвичай, префіксальна частка **ف**, у складнопідрядних реченнях ірреальної умови – **ل**.

У структурі складнопідрядних речень реальної умови протазис може перебувати в препозиції або постпозиції відносно аподозису. На граматичному рівні умовне значення знаходить вираження в формі усіченого способу дієслова і формі минулого часу дієслова в головній та підрядній частинах складнопідрядного речення. Темпоральне значення дієслова в умовних реченнях визначається, спираючись на контекст.

Дієслово **كان** в структурі умовних речень може виконувати модальну функцію або вживатися для вираження значення минулого часу, поєднуючись з основним дієсловом.

Складнопідрядні речення ірреальної умови відрізняються від речень реальної умови структурно, що пов'язано з вживанням умовної частки **لو**, яка передає значення неможливості здійснення певної події. Основною відмінністю є те, що протазис умовного речення з **لو** може бути іменним реченням за умови вживання частки **أن**. Головна частина складнопідрядних речень ірреальної умови може бути лише називаним реченням.

Структура складнопідрядних речень ірреальної умови допускає вживання дієслів доконаного і недоконаного виду, темпоральне значення яких може відрізнятися від звичного залежно від контексту або наявності прислівників, що вказують на час.

Комунікативна функція умовних речень визначається змістом повідомлення, яке вони передають. Серед низки функцій складнопідрядних речень можна виділити функції спонукання, обіцянки, докору, попередження, перебільшення, наказ, прохання, протиставлення, аналіз та встановлення зв'язків тощо.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було досягнуто поставленої мети – проаналізовано та досліджено структуру, комунікативні функції та семантичні особливості складнопідрядних умовних речень в сучасній арабській мові. Завдання, поставлені перед дослідженням було виконано повною мірою.

У результаті проведеного дослідження було розкрито наступні положення:

1. Складнопідрядні речення з підрядним умови є підвидом складного речення, тобто синтаксичної конструкції, утвореної з декількох простих речень на основі підрядного зв'язку, який передбачає існування головної та залежної предикативних частин.

2. В арабській мові складнопідрядне умовне речення є конструкцією з підрядним обставинним компонентом, що вказує умову, за якої речення, що міститься в головній частині, стане істинним. В структурі умовних конструкцій виділяють протазис (підрядне речення або умову), аподозис (головне речення чи наслідок) та умовну частку.

3. Найчастіше аподозис виражає логічний наслідок здійснення умови, згаданої у протазисі. У такому випадку традиційно головна частина речення слідує за підрядною, що відповідає звичному сприйняттю дійсності людиною. Проте інколи аподозис може бути виражений формою наказового способу, іменним реченням тощо.

5. Традиційно в арабському мовознавстві умовні речення поділяються на два типи: умовні речення реальної умови, які у підрядній частині наводять умови, за реалізації яких дія аподозису здійснюється, та умовні речення ірреальної умови, які тільки встановлюють зумовленість дії головного речення дією протазису, без вказівки на потенційність її здійснення.

6. В умовних реченнях часова референція дієслова, на яку вказує його форма, може відрізнитися від загальноприйнятої, визначаючись головною мірою контекстом.

7. Спираючись на теорію існування в системі арабської мови слів-факторів, що мають здатність керувати морфологічним відмінюванням решти членів речення, усі

умовні частки, що зустрічаються в арабській мові було класифіковано за двома групами: частки, що вимагають набуття присудками головної та підрядної частин форми усіченого способу теперішньо-майбутнього часу; та частки, що не впливають на форму дієслів. Серед них виділяють групу власне умовних часток та групу імен, які в деяких випадках набувають функції умовної частки. Окрім них, існує група часток, що вводять неозначені умовні конструкції.

8. Найбільш часто вживаними умовними частками сучасної арабської мови залишаються частки *إِن*, *إِذَا*, які вводять речення реальної умови та частка *أَوْ*, яка вводить речення ірреальної умови.

9. Умовним реченням властиве типове узгодження дієслівних форм, яке відрізняє їх від інших типів складнопідрядних речень. Факторами, які впливають на структуру умовних речень в арабській мові є тип умови, реальна або нереальна, та вибір умовної частки.

10. Для складнопідрядних речень реальної та ірреальної умови поширеним є явище еліпсису, що проявляється у відсутності в структурі речення умовної частки, підмета протазису чи аподозису, або у повній відсутності головної частини речення.

11. В арабській мові зустрічаються неявні умовні речення, у яких відсутня умовна частка, а граматичним вираженням значення умовності є поєднання наказового та усіченого способів в підрядній та головній частинах відповідно, вживання усіченого способу дієслова в обох частинах речення тощо.

12. Умовні речення виконують низку функцій в усному та писемному мовленні арабською мовою. Їхньою головною роллю є вираження логічних висновків стосовно минулого, теперішнього та майбутнього. Окрім цього умовні конструкції можуть передавати декілька десятків різноманітних значень, серед яких значення спонукання до дії, обіцянки, погрози, виклику, неможливості, перебільшення, компенсації, підтвердження тощо.

Отже, складнопідрядні умовні речення арабської мови володіють низкою структурних особливостей, що дозволяють диференціювати їх на тлі решти складних речень, та виконують цілу низку комунікативних функцій, що зумовлює їхнє широке поширення в арабському мовленні.

الخلاصة

موضوع هذا البحث هو "الجمل الشرطية في اللغة العربية الفصحى". الغرض للبحث هو دراسة الجوانب الهيكلية والدلالية والوظيفية لأسلوب الشرط في اللغة العربية الفصحى.

في سياق الدراسة وُجد أن أسلوب الشرط هو أسلوب نحوي يتألف من جملتين، هما: جملة الشرط، وجملة جواب الشرط ويحتوي على أداة الشرط. التركيب الأكثر شيوعاً للجملة الشرطية هو الذي يُذكر فيه الشرط أولاً، متبوعاً بالنتيجة المحتملة.

تتمثل المشكلة الرئيسية لتحليل الجمل الشرطية في اللغة العربية، كما في اللغات الأخرى، في إيجاد نهج يأخذ بعين الاعتبار السمات الدلالية والنحوية لهذه التراكيب.

تُصنف الجمل الشرطية عادة إلى نوعين بحسب دلالتها. النوع الأول يشمل جمل الشرط المحتملة، والنوع الثاني يشمل جميع جمل الشرط غير المحتملة.

إن السمة الرئيسية للجمل الشرطية في اللغة العربية هي الحاجة إلى تنسيق صيغة الفعل في الجزأين الشرط والجزاء مع أداة الشرط المستخدم في الجملة. وقد تم تحديد ما لا يقل عن سبعة عشر أدوات الشرط في اللغة العربية، والتي تنقسم إلى مجموعتين بناءً على وظيفتها النحوية وهما: أدوات الشرط الجازمة و أدوات الشرط غير الجازمة. أدوات الشرط الجازمة هي: إن، مَنْ، ما، مهما، متى، أيان، أين، أينما، أتى، حيثما، كيفما، أيّ، ويكون فعلها مضارعاً مجزوماً. أدوات الشرط غير الجازمة هي: إذا، لما، كلما، لو، لولا، لاما، أما، ويكون فعلها ماضياً، في الشرط والجواب. في الجمل الشرطية، قد يختلف زمن الفعل المقصود الذي تشير إليه صيغته عن الزمن المتعارف عليه في أنواع الأخرى من الجمل، ويعتمد فهمه بشكل أساسي على السياق.

بالنسبة للجمل الشرطية المحتملة أو غير المحتملة، تشيع ظاهرة الحذف التي تتجلى في غياب أداة الشرط أو أو جملة جواب الشرط، أو فعل أي من جزئيين.

تتجلى الوظيفة التواصلية للجمل الشرطية في نقل الرسائل بمختلف أنواعها. ويمكن استخدام الجمل الشرطية في اللغة العربية لنقل مجموعة واسعة من المعاني، منها: معنى الحث أو الوعد أو التهديد أو التحذير أو استحالة القيام بفعل ما أو التعليمات أو التباين أو التحليل والربط بين الأحداث أو التصنيف. وقد تتداخل بعض هذه الأنواع من الجمل الشرطية في المعنى، ويتطلب التفريق بينها فهم السياق الذي استخدمت فيه الجملة الشرطية.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вихованець, І. Р. (1993). *Граматика української мови. Синтаксис : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів*. Київ: Либідь.
- Дудик, П. С., & Прокопчук, Л. В. (2010). *Синтаксис української мови*. Київ: Академія.
- Кхеліл, О. І. (2012). Комунікативні функції англійських умовних речень в історичній перспективі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, (63), 223-227.
- Кхеліл, О. І. (2015). Дослідження умовних речень у сучасних граматичних студіях. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, 58, 157-160.
- Мамедалиев, В. М. (1974). Категория времени, лица и наклонения в современном арабском литературном языке коммуникации: автореф. дисс. докт. филол. наук: спец. 10.02. 17 «Семитские языки». Тбилиси: *Изд-во Тбилисского университета*, 52.
- Мацкевич, А. Р. (2012). Концепція 'і rāb як засіб вираження модальності в арабському дієслові. *Мова і культура*, (15, т. 5), 140-145.
- Свистун, Н. О. (2019). Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*, 3 (55), 73–80.
- Субх, А. & Субх, М. (2003) *Курс граматики арабської мови*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет».
- Шульжук, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови: підручник*. Київ: Академія.
- Abbas, A. M. (2012). Conditional sentences in English and Kurdish: A contrastive study. *Al-Fatih Journal*, 50, 40-66.
- Abdel Ghani, A. A. A. (1981). *Conditional sentences within the Arab grammatical tradition*. (Doctoral dissertation). University of Leeds.

- Alfraidi, T. R. K. (2017). *Conditional sentences in modern written Arabic*. (PhD thesis). University of Exeter, Exeter.
- Alotaibi, Y. (2014). *Conditional sentences in modern Standard Arabic and the Taif dialect*. (Doctoral dissertation). Essex: University of Essex.
- Al-Saad, S. (2010). *Conditional structure in Classical Arabic: A general descriptive study*. London: School of Oriental and African Studies.
- Alshammari, A. R. H. (2018). *The syntax of temporal and conditional adverbial clauses in Najdi Arabic*. (Doctoral dissertation). Newcastle University, Newcastle.
- Al-Shamsan, I. (1981). *Al-Jumlah al-Shartiyyah inda al-Nuhah al-Arab*. Cairo.
- Badawi, E. S., Carter, M., & Gully, A. (2013). *Modern written Arabic: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Bennett, J. F. (2003). *A philosophical guide to conditionals*. Oxford: Clarendon Press.
- Bhatt, R., & Pancheva, R. (2002). A cross-constructional analysis of if clauses. *In Syntax seminar: interface in the CP domain, Zentrum fur Allgemeine Sprachwissenschaft*, 9, 1-24
- Buckley, R. (2004). *Modern Literary Arabic: A Reference Grammar*. Librarie du Liban Publishers.
- Bujak, A. (2014). *Conditionals in political texts*. (Doctoral dissertation). Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Osijek.
- Crystal, D. (2011). *A dictionary of linguistics and phonetics*. John Wiley & Sons.
- Dancygier, B. (1988). Conditionals and concessives. *Papers and studies in contrastive linguistics*, 24, 111-121.
- Dancygier, B. (1998). *Conditionals and prediction: Time, knowledge, and causation in conditional constructions, Volume 87*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Folorunsho, M. A. (2000). *The Basis of Arabic Grammar*. Osogbo: Harmony Publications.
- Greenberg, J. H. (1963). *Universals of language*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Holes, C. (2004). *Modern Arabic: Structures, functions, and varieties*. Georgetown University Press.

- Jarvis, R. (1971). *A study of conditional sentences in English with reference to the construction of a pedagogic grammar*. (Unpublished M. Litt. Dissertation). Edinburgh University Library.
- Olaniyi, S. R. (2022). A Survey of Al-Jumal Al-Ashartiyyah (The Conditional Sentences) in Arabic Language. *African Journal of Humanities & Contemporary Education Research*, 2. 138-144
- Palmer, F. R. (1974). *The English Verb. (Volume 18)*. London: Longman.
- Peled, Y. (1992). *Conditional structures in classical Arabic (Vol. 2)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Longman.
- Salim, M. M. (1997). *Al-Nahw Wa Al-Sarf Lil-Marhalah Al-Thahidthah*. Riyadh: Dar-al-ma 'arif
- Sartori, M. (2019). A relational approach to modern literary Arabic conditional clauses. *Arabic Corpus Linguistics*, 143-69.
- Sweet, H. (1918). *A New English Grammar, Logical and Historical: By Henry Sweet (Vol. 2)*. Oxford: Clarendon Press.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thompson, S. A., Longacre, R. E., & Hwang, S. J. J. (1985). Adverbial clauses. *Language typology and syntactic description*, 2(171-234), 58.
- Tynan, J., & Lavin, E. D. (1997). Mood, tense and the interpretation of conditionals. *AMSTERDAM STUDIES IN THE THEORY AND HISTORY OF LINGUISTIC SCIENCE SERIES 4*, 115-144.